

Zmienność JA i efektywność funkcjonowania społecznego

Joanna Czarnota-Bojarska¹

Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego

THE FLEXIBILITY OF SELF AND EFFECTIVENESS OF SOCIAL BEHAVIOR

Abstract. The theory of social categorization assumes that perception of similarity is an important condition of mutual attraction. The flexibility of the Self, and subsequent perceptual possibility of awareness of shared similarity is treated as the stable characteristic of a person, and their potential correlates are not taking into account. Researches who study the Self are not often interested in practical consequences of more or less flexible Self-structure. The presented experiment concern a connection between the Self-flexibility and mutual attraction. There were used two measures of the Self-flexibility: structural – measured as the time of answers of various questions about a self-characteristic, and a content one – measured as the self-description (Self-Monitoring Scale). There were explored two kinds of mutual attraction: the social attraction, based on a shared activity in a group, and the interpersonal attraction, based on reciprocal relations and fondness. Two types of groups take part in the experiments: with long time of social contact (about 2 years) and groups formed in a laboratory, their members know each other about 1 hour. The results shows that more social attracted persons could be characterized as more Self-flexible, both structural and content. In the both types of experimental groups the results are analogous. There are no significant differences related to interpersonal attraction. The possible explanation of this effect are discussed.

Jak pisze Turner (1994) „[...] zmienność kategorii JA pozwala na adaptacyjną samoregulację w sytuacji, gdy zmieniają się relacje w rzeczywistości społecznej” (s. 461). W badaniach prowadzonych przez jego zespół przyjmuje się założenie o koniecznej zmienności struktury JA, umożliwiającej dostosowanie się do różnych grup i poprzez poczucie przynależności do nich – pojawienie się zachowań i przekonań korzystnych dla całej grupy. W wieloletniej tradycji badań nad tzw. paradygmatem grupy minimalnej pokazano, jak niewielkie manipulacje wystarczą, aby wytworzyć u badanych poczucie przynależności do grupy. Jedną z bardziej efektywnych metod jest zwrócenie badanym uwagi na wzajemne podobieństwo pod pewnym względem. Może to być narodowość (np. Haslam i in., 1996), płeć (np. Hogg, Turner, 1985), pochodzenie społeczne (np. David, Turner, 1996). Wzbudza się też eksperymentalnie poczucie przynależności grupowej przez specjalną instrukcję, akcentującą często fikcyjne (o czym badani nie wiedzą) podobieństwa (np. Hogg, 1992; Platow i in., 1997). W klasycznych eksperymentach badani byli losowo dzieleni na grupy, którym eksperymentator nadawał pewne „właściwości”, indukując przez to poczucie podobieństwa i przynależności do grupy (Billig, Tajfel, 1973; Turner, 1978; Turner, Sachdev, Hogg, 1983; Hogg, Turner, 1985). We wszystkich tych badaniach potwierdzono wyraźnie hipotezę, że zauważenie wzajemnego podobieństwa ma swoje następstwa w poczuciu członkostwa jednej grupy i w konsekwencji powoduje pojawianie się różnych zachowań korzystnych dla grupy i jej członków, jak np. faworyzowanie grupy „własnej” ponad grupę „obcą”. W badaniach Hogga i Turnera (1985) pokazano, że gdy badanym jako przyczynę przyporządkowania do grupy podaje się ich podobieństwo pod względem cech osobowości, wykazują oni tendencje do postrzegania się jako bardziej zbliżonych do „prototypu grupy” po podziale na grupy niż w pretestie przed podziałem.

Hogg i Hardie (1991; 1992) zajmowali się wzajemną atrakcyjnością członków grupy w kontekście teorii kategoryzacji. Rozróżniają oni atrakcyjność społeczną i interpersonalną. Atrakcyjność społeczna związana jest nieodłącznie z przynależnością do wspólnej grupy społecznej jako konsekwencja procesu kategoryzacji wewnątrz-zewnątrzgrupowej. Powoduje on stereotypizację i ujednoczenie spostrzegania członków grupy własnej i siebie samego. W rezultacie najbardziej atrakcyjnymi członkami grupy są te osoby, które najpełniej reprezentują prototyp grupy. Atrakcyjność interpersonalna natomiast związana jest z osobistymi, bliskimi relacjami i opiera się przede wszystkim na indywidualnych preferencjach.

W prowadzonych badaniach (Hogg, Hardie, 1991; Hogg, Hardie, 1992; Hogg, Hains, 1996) autorzy potwierdzili hipotezę „depersonalizacji atrakcyjności”. Członkowie drużyny futbolowej (Hogg, Hardie, 1991), którzy spostrzegali swoją drużynę jako spójną i jednolitą, a siebie jako bliskiego prototypowi członka grupy, byli znacząco częściej wybierani do aktywności związanej z uprawianiem futbolu, czyli okazali się bardziej atrakcyjni społecznie. Nie było tak silnego związku w sytuacji atrakcyjności interpersonalnej przy wyborze najbliższego przyjaciela. Spójność grupy jest wobec tego nie skutkiem, lecz przyczyną wysokiej wzajemnej atrakcyjności. Dlatego pewni członkowie grup łatwiej stają się bliżsi „prototypowi dobrego członka grupy” i w konsekwencji

¹ Adres do korespondencji: Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Stawki 5/7, 00-183 Warszawa.

zajmują wyższą pozycję w strukturze atrakcyjności? W ramach teorii kategoryzacji JA Turnera odpowiedzieć należy na nie: ponieważ silniej identyfikują się z grupą. W prezentowanym badaniu starałam się pokazać, że jednym z czynników dających możliwości silniejszej identyfikacji jest większa zmienność JA. Osoby o większej zmienności JA będą łatwiej kategoryzowały innych jako członków grupy własnej, a będąc członkami jednej grupy zachowywały się w sposób zgodny z jej wymaganiami. Powinny być zatem spostrzegane jako bardziej atrakcyjne społecznie.

Założenie, że JA może być traktowane jak inne nabywane w rozwoju pojęcia, podlegać podobnym regułom i być modyfikowane nie jest już obecnie kwestionowane. Nie ma natomiast zgody co do tego, jak powinna być definiowana i badana zmienność JA. Może być ona rozumiana na dwa sposoby: jako mierzalna cecha wchodząca w skład samoopisu podmiotu lub jako własność struktury JA, która spostrzegana jest przez podmiot jako bardziej lub mniej zmienna w zakresie różnych cech. To pierwsze podejście nazywać będę w dalszej części zmiennością treściową, a drugie – zmiennością strukturalną. Różnice pomiędzy nimi są widoczne czasem dopiero po analizie sposobu pomiaru.

Zmienność treściowa badana jest przez narzędzia bezpośrednio zwracające się do badanych o ocenę własnej zmienności zachowań, uleganiu wpływowi sytuacji itp. Uznaje się więc w tym podejściu, że zmienność jest komponentem samoopisu osoby i jest ona w stanie określić się świadomie jako mniej lub bardziej zmienna. Z badań, w których zmienność JA traktowana jest jako cecha samoopisu podmiotu, najważniejsze w perspektywie założeń przyjmowanych w pracy wydają się prowadzone przez Snydera (1974) oraz Campbell i współpracowników (Campbell, Chew, Scratchley, 1991). W obu tych koncepcjach zmienność JA mierzona była za pomocą kwestionariusza samoopisowego, w którym najważniejsze pozycje dotyczyły łatwości dostosowania się do sytuacji, częstej zmiany zachowania, a nawet niejasności własnej tożsamości.

Koncepcja Obserwacyjnej Samokontroli (Snyder, 1974) zajmuje się konsekwencjami zróżnicowania pod względem możliwości kontrolowania ekspresji i autoprezentacji w odpowiedzi na wskazówki płynące z otoczenia społecznego. Do pomiaru opisywanej cechy skonstruowano kwestionariusz (Snyder, 1974). Stał się on przedmiotem wielu badań (Snyder, Cantor, 1980; Snyder, Gangestad, 1982; Snyder, Gangestad, Simpson, 1983; Shaffer, Smith, Tomarelli, 1982; Danheiser, Graziano, 1982; Ajzen, Timko, White, 1982), także na gruncie polskim (por. Wojciszke 1983; 1984). Otrzymane rezultaty pokazują, że Obserwacyjna Samokontrola wiąże się ze spostrzeganiem siebie i otoczenia społecznego oraz z funkcjonowaniem społecznym. Pierwsza wersja kwestionariusza zawiera 26 pozycji dotyczących łatwości dostosowania się do sytuacji i otaczających osób, treści ekspozycji społecznej. Przykładowe pytania brzmią: „Trudno mi naśladować zachowanie innych ludzi”, „Mógłbym być dobrym aktorem”, „Na przyjęciach pozostawiam innym opowiadanie dowcipów i historyjek”. Wykazano jednak, że narzędzie to nie ma zadowalających parametrów psychometrycznych (Briggs, Cheek, Buss, 1980; Lennox, Wolfe, 1984; Nowack, 1994). W odpowiedzi na zarzuty została opublikowana skrócona wersja kwestionariusza obserwacyjnej samokontroli, zawierająca 18 pozycji (Snyder, Gangestad, 1986). Metodę tę zaadaptowano na gruncie polskim, uzyskując wysoką rzetelność i zgodną z założeniami strukturę czynnikową (Czarnota-Bojarska, 1997).

W badaniach Campbell i współpracowników (1990; 1996) dotyczących relacji pomiędzy klarownością JA i samooceną używany był termin „klarowność JA”. Autorzy (Campbell i in. 1996) posługiwali się krótkim, samoopisowym narzędziem służącym do pomiaru klarowności JA. Składa się ono z 12 twierdzeń odnoszących się do przekonania o stałości zachowań i jasnym poczuciu tożsamości. Najsilniej korelujące z całą skalą pozycje mają brzmienie: „Moje przekonania na temat mojej osoby wydają się zmieniać bardzo często”, „Moje przekonania na temat mojej osoby często nie zgadzają się ze sobą”, „Czasami czuję, że nie jestem naprawdę osobą, którą wydaję się być”. Skala uzyskała zadowalające własności psychometryczne. W badaniach korelacyjnych z innymi miarami potwierdza się wcześniejszy wynik, iż wyższa klarowność struktury JA idzie w parze z wyższą samooceną. Nie pokazano jednak jednoznacznych wyników obrazujących związku klarowności JA np. z ekstrawersją, aczkolwiek przeprowadzone analizy regresji sugerują, że są one negatywne, tj. osoby ekstrawertywne cechują się mniejszą klarownością JA. Takiego wyniku należałoby oczekiwać: osoby ekstrawertywne – jako bardziej nastawione na świat społeczny – powinny być świadome, że ich zachowanie i autoprezentacja często różnią się zależnie od sytuacji i otoczenia społecznego.

Przy badaniu zmienności strukturalnej JA pomiar polega na sprawdzeniu ustosunkowań do różnych cech lub sformułowań, porównaniu czasów odpowiedzi na pytania o różne cechy lub zawartości różnych podsystemów JA. Na podstawie zróżnicowania mierzonych parametrów decyduje się o stopniu zróżnicowania struktury JA. Zakłada się przy tym, że tak rozumiana zmienność jest formalną właściwością struktury JA i nie jest wprost dostępna introspekcji badanego; charakteryzuje raczej sposób myślenia o sobie niż zawartość samoopisu.

Przykład takiego podejścia do problemu zmienności JA można znaleźć w badaniach Markus (1977; 1980) oraz Linville (1985; 1987), w których zmienność JA mierzono na podstawie czasu odpowiedzi, pewności odpowiedzi, natężenia badanej cechy i innych formalnych operacji na cechach mogących składać się na samoopis. To, jakie cechy badano, pozostawało kwestią marginalną; przedmiotem zainteresowania był formalny aspekt samoopisu.

ZMIENNOŚĆ JA I EFEKTYWNOŚĆ FUNKCJONOWANIA SPOŁECZNEGO

Markus (1977; 1980) stwierdziła, że ludzie mogą posiadać w strukturze swojego JA schematy pewnych cech, co warunkuje ich zachowanie w odpowiednich sferach. Bycie schematykiem pod względem pewnej cechy (np. zależności-niezależności) oznacza, że przyznaje się sobie skrajne oceny na szeregu wymiarach opisanych przez przymiotniki wiążące się z daną cechą oraz że uważa się tę cechę za ważną w ogólnej samoocenie. Przetwarzanie informacji na temat innych różni się zależnie od tego, czy podmiot posiada czy nie posiada w strukturze swojego JA schematu analizowanej cechy (Markus, Smith, 1981). Jeżeli cecha jest schematowa, podmiot będzie skłonny oceniać innych pod jej względem w bardziej skrajny sposób niż osoba nie posiadająca schematu cechy. Oznacza to, że na podstawie tych samych przesłanek osoba posiadająca schemat cechy wygeneruje sąd bardziej skrajny niż osoba nie posiadająca schematu cechy. W kolejnych badaniach (Markus, Smith, 1981) pokazano, że osoby posiadające schemat cechy nie są skłonne uznawać innych za podobnych pod jej względem, nawet jeżeli przyznają im stosunkowo wysokie jej natężenia.

Z wyników tych wyłania się wnioski, iż osoby, które nie posiadają schematów cech, będą łatwiej spostrzegać swoje podobieństwo do innych, mniej skrajnie ich oceniać i brać przy ich opisie pod uwagę więcej różnorodnych, równie ważnych cech. Markus nie badała tego, czy można mówić o pewnym syndromie schematowości-nieschematowości w myśleniu o JA. Można jednak uznać taki syndrom za prawdopodobny. Jeżeli osoby posiadające schemat JA w jakiejś dziedzinie (np. męskość-kobiecość: Markus i in., 1982) są skłonne szybciej decydować, czy dana cecha o treści wiążącej się ze schematową opisuje ich czy nie, to znaczy, że te cechy też są schematowe, czyli powodują szybszą i bardziej jednoznaczną reakcję. Mówiąc inaczej, istnienie jednego jasnego schematu może pociągać za sobą istnienie pokrewnych mu schematów. W sytuacji krańcowej całe JA może być „jednym schematem”. W sytuacjach mniej skrajnych istnienie jednej cechy schematowej powinno zwiększać prawdopodobieństwo istnienia innej cechy schematowej jako konsekwencji skłonności do schematowego myślenia.

Linville (1985; 1987) sformułowała model, na podstawie którego można stawiać hipotezy dotyczące związków pomiędzy zmiennością JA a efektywnością funkcjonowania emocjonalnego i radzenia sobie ze stresem. Autorka posługuje się terminem złożoność JA, która jest definiowana jako funkcja: (1) liczby aspektów używanych do poznawczej organizacji wiedzy o JA i (2) stopnia powiązania tych aspektów. Największy stopień złożoności można zaobserwować przy dużej liczbie całkowicie niezależnych aspektów. Najmniejszy stopień złożoności występuje przy małej liczbie aspektów całkowicie powiązanych. Pomiar tak rozumianej złożoności JA miał postać badania indywidualnego. Badany otrzymywał 33 karty, na których wypisane były różne cechy. Zadaniem badanego było wybrać karty, które go opisują, i pogrupować je w zbiory powiązanych ze sobą określeń. Mógł on stworzyć dowolną ilość zbiorów, tak długo, aż wyczerpie wszystkie ważne aspekty JA. Jedna karta może być wykorzystywana wiele razy, włączana do różnych zbiorów, nie ma przy tym obowiązku wykorzystywania wszystkich kart. Wskaźnik złożoności, który wyliczany jest według specjalnego, podawanego przez autorkę wzoru (np. Linville, 1985), odzwierciedla najmniejszą liczbę niezależnych atrybutów, potrzebną do reprodukcji posortowania.

Najdokładniej badaną konsekwencją różnic w tak rozumianej złożoności JA była hipoteza, że złożone JA może pomagać w radzeniu sobie ze zdarzeniami negatywnymi przez odwołanie się do innych, nie związanych ze zdarzeniem aspektów JA. Wyniki wskazują, że osoby o mniejszej złożoności JA są bardziej skłonne reagować spadkiem nastroju po poniesieniu porażki i podniesieniem nastroju po sukcesie (Linville, 1985). W następnej serii badań (Linville, 1987) szczególnie nacisk położony został na symptomy chorób fizycznych (przeziębienie, kaszel, katar, bóle mięśni, żołądka, głowy itp.), które mogą być pochodnymi stresu. Złożoność JA ma tutaj wpływ buforujący, wraz z jej wzrostem spada wpływ wydarzeń stresogennych na pojawienie się symptomów zdrowotnych. Także inni badacze zajmowali się wpływem złożoności JA na odczuwanie wydarzeń stresujących. Dixon i Baumeister (1991) skupili się na tym, jak szybko ludzie opuszczają sytuacje ogniskujące na JA po wstępnym doznaniu porażki lub odniesieniu sukcesu. Zgodnie z przewidywaniami, najszybsza ucieczka była stwierdzona wśród osób o niskiej złożoności JA i doznanej porażce. Dodatkowe wyniki wskazują, że porażka pogarsza wykonanie zadania u osób o niskiej złożoności JA. Można z tego wnioskować, że ta sama porażka ma inny poziom awersyjności i może pobudzić innego rodzaju sposoby radzenia sobie zależnie od poziomu złożoności JA. Badano także związek złożoności JA i siły reakcji emocjonalnej na rozstanie z partnerem (Smith, Cohen, 1993). Zgodnie z oczekiwaniem potwierdziła się interakcja pomiędzy złożonością JA i ilością negatywnych wydarzeń a siłą reakcji emocjonalnej: osoby o dużej złożoności JA okazywały mniej nasilone reakcje stresowe na negatywne wydarzenia.

Badaniami, które mogłyby sugerować, że powinien istnieć pozytywny związek pomiędzy różnymi sposobami pomiaru zmienności JA, są eksperymenty Snydera i Cantora (1980), w których pokazano, że osoby o wysokiej obserwacyjnej samokontroli dokonują samoopisu szybciej, używając mniejszej ilości słów. Nie można jednak założyć, że podejście treściowe (oparte na treści samoopisu) i strukturalne (oparte na własnościach formalnych samoopisu) mierzą to samo. Osoby o wysokiej zmienności treściowej doświadczają świadomie zmienności JA i poprzez zastosowany samoopisowy kwestionariusz generują taki pogląd na swój temat. Osoby o wysokiej

zmienności strukturalnej nie muszą mieć świadomego przekonania o swojej zmienności. Cel pomiaru jest ukryty przed badanym; o zmienności strukturalnej wnioskuje się z formalnych własności samoopisu dawanego przez jednostkę. Można więc oczekiwać, że związek pomiędzy zmiennością treściową i strukturalną nie powinien być negatywny, aczkolwiek nie ma przekonujących dowodów, że należy oczekiwać silnego związku pozytywnego. Można pokusić się o ogólną definicję pojęcia, na podstawie której obie proponowane operacjonalizacje byłyby równoprawne. I tak „zmienność JA” rozumiana być powinna jako zdolność aparatu poznawczego osoby do opisywania JA (jako przedmiotu, a nie podmiotu poznania) na różnych wymiarach i uznawania tych opisów w sytuacji neutralnej za „równie dobre”. Inaczej mówiąc, osoba o zmiennym JA, nie tracąc poczucia własnej unikalnej tożsamości, potrafi opisywać siebie w różny (nawet sprzeczny) sposób, rozumiejąc, że sytuacyjnie niektóre opisy mogą być bardziej adekwatne niż inne. Ta umiejętność może być albo uświadamiana, a w konsekwencji włączona w samoopis, albo może przejawiać się wyłącznie w słabszym – w porównaniu z osobami o małej zmienności JA – przywiązaniu do pewnych stałych treściowych charakterystyk podmiotu. Wydaje się jednak, że taka definicja jest zbyt ogólna, aby można było ją uznać za wyjaśniającą pojęcie. Moim zamiarem nie jest proponowanie nowego podejścia do problematyki, a raczej pokazanie na podstawie istniejących teorii właśnie niejednoznaczności problemu. Nowe pojęcia, wprowadzane w tej dziedzinie na poziomie definicyjnym, różnią się znacząco, lecz na poziomie operacyjnym wykazują zdumiewające podobieństwo.

Badania różnych autorów dokumentują związek pomiędzy zmiennością JA a funkcjonowaniem społecznym. Niezależnie od specyficznych terminów stosowanych przez poszczególnych badaczy można stwierdzić, że osoby o większej zmienności JA łatwiej dostosowują się do wymagań rzeczywistości społecznej. Traktując większą zmienność JA w terminach koncepcji Snydera (1974) jako wyższe natężenie obserwacyjnej samokontroli pokazano, że osoby o wysokim natężeniu obserwacyjnej samokontroli mają bardziej rozbudowany obraz otoczenia społecznego (Snyder, Cantor, 1980). Linville, która używała terminu „złożoność JA” pokazała, że osoby o bardziej złożonym JA łatwiej radzą sobie z sytuacjami stresogennymi (Linville 1985; 1987). Przy braku w samoopisie cech schematowych (w rozumieniu Markus, 1977), osoba łatwiej spostrzega swoje podobieństwo do innych (Markus, Smith, 1981).

Kolejne przesłanki do proponowanych zależności płyną z geometrycznego modelu wiedzy społecznej (Wieczorkowska, 1990). Zakłada się w nim, że obiekty społeczne są reprezentowane w umyśle w n -wymiarowej przestrzeni, w której każdy obiekt (w tym JA) jest opisany na różnych wymiarach. Opis ten może mieć charakter punktu (np. Jan ma 35 lat) lub przedziału (np. Jan jest po trzydziestce). Charakter opisu zależy od preferencji poznawczych podmiotu. Dla osób, które preferują opis punktowy, obiekty społeczne w n -wymiarowej przestrzeni umysłowej będą miały charakter punktów; dla osób preferujących opis przedziałowy – będą to bryły. Autorka zauważa, że przy przedziałowym sposobie konstruowania wiedzy o świecie społecznym, zwłaszcza w odniesieniu do JA, powinna pojawiać się większa skłonność do identyfikacji z innymi ludźmi, gdyż wzrasta prawdopodobieństwo, iż struktura (bryła) odnosząca się do JA i do innego będą miały część wspólną. Tego typu poznawcze „zachodzenie na siebie” dwóch struktur pozwala na znalezienie podobieństw w obiektach, których dotyczą. Badania potwierdziły to przewidywanie (Wieczorkowska, 1984). Stwierdzono istotny związek pomiędzy szerokością przedziałów, za pomocą których opisuje się osoba, i wielkością szacowanego przez nią podobieństwa JA do innych.

Opierając się na przedstawionych wynikach badań zakładam, że osoby o większej zmienności JA będą łatwiej kategoryzowały innych jako członków grupy własnej, a jako członkowie jednej grupy będą zachowywały się w sposób zgodny z jej wymaganiami, przez co będą bliższe „prototypowi członka grupy”. Powinny być zatem spostrzegane jako bardziej atrakcyjne społecznie.

Badanie prezentowane poniżej jest rozwinięciem hipotez stawianych przez Hoggę i współpracowników (Hogg, Hardie, 1991; Hogg, Hardie, 1992; Hogg, Hains, 1996). Pracują oni nad weryfikacją hipotez wypływających z teorii kategoryzacji międzygrupowej. Pokazali m.in., że ci członkowie grup, którzy są bliżsi „prototypowi” członka grupy, są chętniej wybierani do wspólnych aktywności podobnych do tych, jakie wykonuje grupa, ale przy aktywnościach o innym charakterze nie są już bardziej atrakcyjni niż inni. Nie zajmował się jednak tym, dlaczego pewne jednostki mogą łatwiej niż inne stać się takim „prototypem”. W założeniach teorii kategoryzacji międzygrupowej jest jedynie mowa o tym, że JA jest „koniecznie zmienne” bez wnikania w konsekwencje możliwych różnic indywidualnych w tym zakresie. Założyłam, że osoby o bardziej zmiennym JA mają większe możliwości zauważania podobieństwa do innych, a konsekwencji utworzenia kategorii MY, grupy własnej z innymi. Konsekwencją tego, zgodnie z teorią kategoryzacji Turnera, jest m.in. uznanie celów grupy za własne, a więc osoby o bardziej zmiennym JA mają większe możliwości stania się bliskimi „prototypu” członka grupy.

ZMIENNOŚĆ JA I EFEKTYWNOŚĆ FUNKCJONOWANIA SPOŁECZNEGO

W badaniach weryfikowana była hipoteza, iż osoby, które w swoich grupach uzyskują wyższe wskaźniki atrakcyjności społecznej i atrakcyjności interpersonalnej będą, w porównaniu z osobami uzyskującymi niższe wskaźniki atrakcyjności społecznej i atrakcyjności interpersonalnej, charakteryzować się większą zmiennością JA zarówno treściową, jak i strukturalną, z tym że zależności te będą tym silniejsze, im dłużej trwa uczestnictwo w grupie.

Przeprowadzone zostały dwa badania. W pierwszym badano grupy laboratoryjne, tworzone z osób, które się wcześniej nie znały, zaś w drugim – grupy naturalne (klasy szkolne). Osobami badanymi była młodzież starszych klas licealnych. W pierwszym badaniu przebadano 72 osoby, a w drugim – 244 osoby.

Wskaźniki

Treściowa zmienność JA operacjonalizowana była przez natężenie obserwacyjnej samokontroli, mierzone za pomocą kwestionariusza Obserwacyjnej Samokontroli (Snyder, Gangestad, 1986; adaptacja polska: Czarnota-Bojarska, 1997). Składa się on z 18 pozycji, do których badany ustosunkowuje się przez udzielenie odpowiedzi „tak” lub „nie”. Pytania dotyczą spostrzeganej przez badanego zmienności własnego zachowania pod wpływem różnych okoliczności zewnętrznych, kierowanie się oczekiwaniami sytuacji i innych uczestniczących w niej osób w przejawianiu pewnych zachowań.

Strukturalna zmienność JA mierzona była za pomocą specjalnie skonstruowanego programu komputerowego, kontrolującego czas odpowiedzi. Badani odpowiadali na dwie serie pytań. W pierwszej serii pytania miały formę „Czasem jestem *cecha*”, a w drugiej „Zawsze jestem *cecha*”. Jako *cecha* użyto 16 przymiotników. W obu seriach kolejność przymiotników była losowa, i użyto tych samych przymiotników. Badany udzielał odpowiedzi przez wybór: „tak” lub „nie”. Za wskaźnik strukturalnej zmienności JA uznano liczbę takich par, gdy odpowiedź na pytanie zaczynające się od „Czasem” była udzielana szybciej, niż na pytanie zaczynające się od „Zawsze”. Jest to podyktowane przeświadczeniem, że przy większej zmienności JA odpowiedź na pytanie „Czasem” będzie znacząco łatwiejsza od odpowiedzi na pytanie „Zawsze”, a przy małej zmienności JA nie będzie takich różnic. Atrakcyjność społeczna i interpersonalna była ustalana na podstawie odpowiedzi na pytania socjometryczne. Zliczano, jak często dana osoba wymieniana jest przez innych członków grupy w odpowiedzi na zadawane pytania. Nie było identyfikowane, kto ją wymienił. Zależnie od tego, czy badano grupy laboratoryjne, czy klasy szkolne, pytania socjometryczne miały różne brzmienie. Za każdym razem jedno z pytań odnosiło się do atrakcyjności społecznej (chęć kontynuowania współpracy), a drugie do atrakcyjności interpersonalnej (chęć wspólnego spędzania czasu wolnego).

REZULTATY

Charakterystyka grup pod względem treściowej zmienności JA zawarta jest w tabeli 1. Różnica pomiędzy średnimi dla obu grup nie jest istotna statystycznie. Wysoki wynik świadczy o dużej treściowej zmienności JA, a niski – o małej treściowej zmienności JA.

Tabela 1.

Charakterystyka badanych grup pod względem wskaźnika treściowej zmienności JA

Próba	Średnia	Odchylenie standardowe	Minimum	Maksimum	Liczebność
Grupy laboratoryjne	0,56	0,15	0,17	1,00	72
Klasy szkolne	0,55	0,17	0,11	0,94	242

Najwyższy możliwy wynik w pomiarze strukturalnej zmienności JA wynosi 16, gdyż tyle przymiotników stosowano w badaniu. W takim wypadku przy każdej parze przymiotników odpowiedź na pytanie zaczynające się od „Czasem” była udzielana w czasie krótszym niż odpowiedź na pytanie zaczynające się od „Zawsze”. W badanych próbach uzyskano średni wynik 6,05 w grupach laboratoryjnych i 6,04 w klasach szkolnych. Różnica ta nie jest istotna statystycznie. Dokładne informacje na ten temat zawiera tabela 2. Liczebność badanych z klas szkolnych jest równa tutaj 100, gdyż ze względów organizacyjnych badaniu komputerowemu poddano około 40% badanych w klasach.

Tabela 2.

Charakterystyka badanych grup pod względem wskaźnika strukturalnej zmienności JA

Próba	Średnia	Odchylenie standardowe	Minimum	Maksimum	Liczebność
Grupy laboratoryjne	6,05	2,65	0,00	12,00	72
Klasy szkolne	6,04	2,69	0,00	12,00	100

Korelacja pomiędzy wskaźnikiem treściowej i wskaźnikiem strukturalnej zmienności JA wyniosła $r = 0,04$ dla całej badanej grupy ($N = 172$). Jest to wynik nieistotny. Zgodnie z oczekiwaniami, używane wskaźniki nie mierzą tego samego syndromu zmienność treściowa, czyli deklarowana przez podmiot, nie ma związku ze zmiennością strukturalną, będącą miarą formalnych aspektów samoopisu.

Liczba wyborów socjometrycznych otrzymanych przez każdą osobę była relatywizowana do wielkości badanej grupy. Każda osoba uzyskała pewną bezwzględną liczbę wskazań. Liczba ta była relatywizowana do możliwej maksymalnej liczby wskazań (wszyscy badani – 1) i mnożona przez 100, przez co uzyskiwano wskaźnik procentowy. Oznacza to, że – przykładowo – jeżeli dana osoba otrzymała 30 wskazań, a badanych było (łącznie z nią) 121 osób, to jej wynik ostatecznie wynosi: (por. Brzeziński, 1980, s. 303). Procent uzyskanych wskazań stanowi wskaźnik atrakcyjności społecznej i interpersonalnej zależnie od tego, które z zadawanych badanych pytań bierze się pod uwagę.

Otrzymane wskaźniki atrakcyjności interpersonalnej i społecznej są różne w badanych próbach, co jest niewątpliwie następstwem liczebności badanych grup. W tym sensie wpływa ona na wartość otrzymanych wskaźników, że gdy przeliczamy bezwzględną liczbę wyborów na procenty, to w grupie 8-osobowej wskazanie przez jedną osobę oznacza 14,28% wyborów (), a w klasie szkolnej, która liczy 30 osób, wskazanie przez jedną osobę oznacza 3,45% () wyborów. W grupach laboratoryjnych uzyskano więc średnio 48,34% wyborów do dalszej współpracy (atrakcyjność społeczna) i 36,02% wyborów chęci wspólnego spędzania czasu wolnego (atrakcyjność interpersonalna). W klasach szkolnych wartości te wyniosły odpowiednio 14,92% i 21,31%.

Waga tego problemu zmniejszona jest jednak w wyniku dalszego postępowania – do analiz zostały wybrane osoby o względnie wysokich i niskich wartościach wskaźników atrakcyjności, co zostało wyznaczone na podstawie analizy rozkładu zmiennych w poszczególnych grupach. Dokładne informacje zawarte są w tabeli 3. Połączenie wskaźnika atrakcyjności interpersonalnej i społecznej w jeden wskaźnik nie zostało dokonane ze względów dwójakiego rodzaju. Po pierwsze – w weryfikowanym modelu nie ma teoretycznego uzasadnienia dla takiego zabiegu. W omawianych już szczegółowo badaniach Hogga i współpracowników (Hogg, Hardie, 1991; Hogg, Hardie, 1992; 1996) konsekwentnie rozdzielano te dwa rodzaje atrakcyjności, pokazując, że są one konsekwencją innych mechanizmów. Po drugie – nie zawsze te same osoby mają jednocześnie wysokie wskaźniki atrakcyjności interpersonalnej i społecznej. W tabeli 4 pokazane jest, jaka liczba osób w obu

ZMIENNOŚĆ JA I EFEKTYWNOŚĆ FUNKCJONOWANIA SPOŁECZNEGO

badaniach uzyskała wysoką lub niską wartość wskaźnika atrakcyjności pod obydwoma badanymi względami. Jak wynika z tabeli 4, nie ma co prawda takiej sytuacji, by ta sama osoba była wysoko atrakcyjna społecznie i nisko atrakcyjna interpersonalnie lub na odwrót (puste komórki tabeli). Tym niemniej, np. w grupach laboratoryjnych, spośród 27 osób o niskiej atrakcyjności interpersonalnej tylko 18 jednocześnie jest nisko atrakcyjnych społecznie. Różnice te są jeszcze większe w klasach szkolnych, gdyż tam badani wybierali spośród większej ogólnej liczby osób.

Tabela 3.**Charakterystyka badanych grup pod względem wskaźników atrakcyjności społecznej i interpersonalnej**

	Grupy laboratoryjne		Klasy szkolne	
	Atrakcyjność		Atrakcyjność	
	Społeczna	Interpersonalna	Społeczna	Interpersonalna
Średnia	48,34	36,02	14,92	21,31
Odchylenie	22,27	29,33	13,40	11,04
Minimum	0,00	0,00	0,00	0,00
Maksimum	83,33	87,50	68,96	64,28
Wysoka atrakcyjność (dolny kraniec)	60,00	60,00	25,81	23,53
Wysoka atrakcyjność (średnia)	74,13	71,38	41,97	39,58
Niska atrakcyjność (górny kraniec)	33,33	16,67	9,09	14,28
Niska atrakcyjność (średnia)	22,62	3,99	2,09	6,79

Tabela 4.**Liczebność podgrup o różnych poziomach atrakcyjności społecznej i interpersonalnej w badanych grupach²**

Grupy laboratoryjne				Klasy szkolne			
Atrakcyjność interpersonalna				Atrakcyjność interpersonalna			
Społeczna	Niska	Wysoka	Ogółem	Społeczna	Niska	Wysoka	Ogółem
Niska	18		22	Niska	10		28
Wysoka		16	22	Wysoka		11	33
Ogółem	27	21	58	Ogółem	26	34	100

Zastosowana została dwuczynnikowa analiza wariancji, w której jednym czynnikiem była atrakcyjność (2 poziomy: wysoka vs. niska), a drugim – badana grupa (laboratoryjna vs. klasa szkolna). Obliczenia prowadzone były oddzielnie dla wskaźników treściowej i strukturalnej zmienności JA oraz dla rodzajów atrakcyjności: społecznej oraz interpersonalnej.

W przypadku obu analizowanych wskaźników zmienności JA uzyskano istotny oczekiwany efekt atrakcyjności społecznej: dla zmienności strukturalnej – $F_{(1,101)} = 5,37$; $p = 0,02$; dla zmienności treściowej – $F_{(1,100)} = 4,09$; $p = 0,04$ (por. wykres 1 i 2). Nie jest on zależny od badanej próby; okazało się, że efekt interakcji czynnika atrakcyjności i badanej grupy jest nieistotny w obu przypadkach, dla zmienności strukturalnej $F_{(1,101)} = 0,19$, n.i., dla zmienności treściowej $F_{(1,100)} = 0,02$, n.i. Oznacza to, że zarówno przy długiej (klasy szkolne), jak i krótkiej (grupy laboratoryjne) interakcji bardziej atrakcyjne społecznie są osoby charakteryzujące się bardziej zmiennym JA. Analiza kontrastów ujawniła jednak, że przy pomiarze strukturalnej zmienności JA związek ten jest silniejszy dla klas szkolnych, czyli – zgodnie z oczekiwaniami – w przypadku dłuższej interakcji.

² Liczebności prezentowane w tabeli mogą budzić zdziwienie, gdyż nie sumują się one do liczby „ogółem”. Jest to spowodowane tym, że tabele nie zawierają liczebności tych grup, które uzyskały wysoki poziom jednej z badanych atrakcyjności i średni poziom drugiej. Aby pokazać, że liczebności są poprawnie zliczone, należy dodać do siebie następujące wartości: suma brzegowa kolumny 1 minus zawartość komórki w kolumnie 1, suma brzegowa w wierszu 1 minus zawartość komórki w wierszu 1, suma brzegowa kolumny 2 minus zawartość komórki w kolumnie 2, suma brzegowa w wierszu 2 minus zawartość komórki w wierszu 2, zawartość obu niepustych komórek. W przypadku drugiej części tabeli, opisującej klasy szkolne, suma ta będzie miała wygląd następujący: $(26-10) + (28-10) + (34-11) + (33-11) + 10 + 11 = 100$.

ZMIENNOŚĆ JA I EFEKTYWNOŚĆ FUNKCJONOWANIA SPOŁECZNEGO

Nie uzyskano efektu atrakcyjności interpersonalnej. Nie wykazano go ani przy zmienności strukturalnej, ani treściowej JA; wartości $F_{(1,103)}$ odpowiednio 0,27 i 1,40, oba nieistotne (por. wykresy 3 i 4). Także analiza kontrastów nie ujawniła istotnych efektów prostych, chociaż różnice pomiędzy średnimi układają się w oczekiwanym kierunku.

DYSKUSJA

Uzyskano wyniki świadczące, że osoby o wyższej atrakcyjności społecznej charakteryzują się większą zmiennością JA zarówno strukturalną, jak i treściową, przy czym te dwa aspekty zmienności JA są od siebie niezależne. Inaczej mówiąc, niezależnie od tego, czy osoba uświadamia sobie swoją zmienność i taki podaje samoopis (zmienność treściowa), czy też jako bardziej zmienną charakteryzuje ją formalny aspekt samoopisu, oparty na czasach odpowiedzi, zajmuje ona wyższe pozycje w strukturze zadaniowej grupy. Przy czym nie ma związku pomiędzy tymi dwiema miarami zmienności JA.

Zastanawiające jest, czy można tu mówić o dwóch kanałach regulacji zachowania: jednym płynącym ze świadomego poziomu przetwarzania informacji o sobie, a drugim – z poziomu funkcjonowania struktur poznawczych, czy też obie operacjonalizacje mierzą ten sam fenomen, a kwestią niedokładności pomiaru jest, że nie ma statystycznie istotnego związku pomiędzy nimi. Niezależnie od tego, która z odpowiedzi jest prawdziwa, kwestia ta wymaga dalszych badań.

Innym efektem, zasługującym na dalsze analizy i badania, jest brak istotnych różnic w zmienności JA pomiędzy osobami o wysokiej i niskiej atrakcyjności interpersonalnej. Była ona operacjonalizowana jako pozycja w strukturze socjometrycznej grupy, wyznaczanej pod względem chęci dalszego przebywania razem. Oczekiwano, że pojawią się różnice podobne jak w przypadku atrakcyjności społecznej: osoby o wyższej atrakcyjności interpersonalnej charakteryzować się będą większą zmiennością JA niż osoby o niskiej atrakcyjności interpersonalnej. Układ średnich w badanych grupach był zgodny z oczekiwaniami, nie różniły się jednak one istotnie. W myśl założeń przyjmowanych przez Hogga (Hogg, Hardie, 1991; 1992, Hogg, Hains, 1996), na których w znacznej części oparte były prowadzone badania, wynik ten nie jest zaskakujący. Zgodnie z jego modelem, wyższą atrakcyjność społeczną będą miały te osoby, które lepiej reprezentują prototyp grupy. Zostało wobec tego przyjęte, że osoby o większej zmienności JA mają większą możliwość zmiany zachowania zgodnie z wymaganiami sytuacji społecznej, a więc łatwiej im będzie wcielić się w prototyp grupy. Jeżeli jednak przyjąć, że za atrakcyjnością stoi łatwość podporządkowania się wymaganiom roli, to ten sam mechanizm pojawić się powinien przy atrakcyjności interpersonalnej.

Możliwego wyjaśnienia szukać można w ilości wskazówek dostarczanych przez otoczenie. W sytuacji kształtowania się atrakcyjności społecznej grupa dostarcza stosunkowo jasnych i konsekwentnych wskazówek: jaki jest prototyp „dobrego członka grupy”, jakie zachowania są przez grupę mile widziane. Osoby o zmiennym JA są w stanie odczytać te wskazówki i podporządkować się nim. Gdy kształtuje się atrakcyjność interpersonalna, ilość i zróżnicowanie wskazówek płynących od różnych osób znacząco się zwiększa. Zmieniają się one zarówno w czasie (te same osoby zależnie od chwili mogą oczekiwać różnych zachowań od innych), jak i między osobami (różne osoby mogą mieć różne oczekiwania). Wobec tego nawet osobie o dużej zmienności JA trudno poprawnie odczytać wszystkie napływające do niej wymagania i efektywnie się im podporządkować. Można także przewidywać, że motywacja człowieka do zachowania zgodnego z oczekiwaniami będzie różna w stosunku do różnych osób z otoczenia społecznego. W konsekwencji, pomimo możliwości zmiany zachowania, człowiek nie zawsze je wykorzystuje, przez co jego atrakcyjność interpersonalna zaczyna różnić się od społecznej. Niezgodnie z hipotezami okazało się, że długość trwania wzajemnych kontaktów w grupie nie ma istotnego znaczenia dla związku pomiędzy atrakcyjnością społeczną a zmiennością JA. Porównując uczniów, którzy znali się od ponad dwóch lat, i grupy laboratoryjne obcujące ze sobą około 1,5 godziny, tylko w przypadku strukturalnej zmienności JA oczekiwany związek okazał się nieznacznie silniejszy dla tych pierwszych.

W hipotezach zakładano, że długość interakcji wpłynie na istotność różnic w zmienności JA pomiędzy osobami wysoko i nisko atrakcyjnymi, gdyż osoby będą miały większe możliwości udowodnienia swoich możliwości dopasowania zachowania do oczekiwań i zgodności z prototypem grupy, jeżeli ich kontakty z grupą będą trwały dłużej. Inaczej mówiąc, przy krótkiej interakcji, jak zakładano, wzajemne wybory członków grupy mogą być w części przypadkowe, gdyż nie mieli oni możliwości w pełni poznać się nawzajem.

Omawiane wyniki pokazują jednak, że już krótka znajomość wystarcza, aby osoby o bardziej zmiennym JA ukazały swoje możliwości dostosowania zachowań do oczekiwań otoczenia, a w konsekwencji, by zyskały wyższą popularność. Dłuższa wzajemna interakcja wyłącznie wzmacnia opisywaną zależność.

Pojawia się w tym miejscu pytanie, czy osoby o małej zmienności JA skazana jest na niską efektywność społeczną? Z całą pewnością nie. Starając się oddziaływać na osobę, która ma trudności z uzyskaniem wysokiej pozycji w strukturze grupy, można próbować „poszerzać” jej kategorie samoopisu, zwiększając poczucie zmienności JA poprzez akcentowanie zróżnicowania podejmowanych przez nią ról i aktywności. W efekcie oczekiwać można łatwiejszej identyfikacji z grupą i większej przychylności innych osób. Takie oddziaływanie, o ile przyniesie w następstwie stałe zwiększenie poczucia zmienności JA, pomoże w funkcjonowaniu nie tylko w jednej, aktualnie problematycznej sytuacji, ale także w innych sytuacjach społecznych, wymagających

ZMIENNOŚĆ JA I EFEKTYWNOŚĆ FUNKCJONOWANIA SPOŁECZNEGO

dostosowania się do innych i zachowań zgodnych z ich oczekiwaniami. Wydaje się, że może być też trwalsze i bardziej efektywne niż wyuczenie stosowania konkretnych socjotechnik w celu zdobycia przychylności innych. Zachowania wyuczone, lecz niezgodne z reakcjami pochodzącymi z głębszych poziomów regulacji, mogą być zapominane, bezwiednie zmieniane lub źle realizowane. Zachowania będące rezultatem funkcjonowania poznawczego osoby będą bardziej trwale i mogą konsekwentnie pojawiać się w wymagających tego sytuacjach.

BIBLIOGRAFIA

- Ajzen, L., Timko, Ch., White, J. B. (1982). Self-monitoring and the attitude-behavior relation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 3, 426-435.
- Billig, M., Tajfel, H. (1973). Social categorization and similarity in group formation. *European Journal of Social Psychology*, 3, 27-52.
- Briggs, S. R., Cheek, J. M., Buss, A. H. (1980). An analysis of self-monitoring scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 4, 679-686.
- Brzeziński, J. (1980). *Elementy metodologii badań psychologicznych*. Warszawa: PWN.
- Campbell, J. D. (1990). Self-esteem and clarity of the self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 3, 538-549.
- Campbell, J. D., Chew, B., Scratchley, L. S. (1991). Cognitive and emotional reaction to daily events: The effects of self-esteem and self-complexity. *Journal of Personality*, 59, 3, 473-505.
- Campbell, J. D., Trapnell, P. D., Heine, S. J., Katz, I. M., Lavallee, L. F., Lehman, D. R. (1996). Self-concept clarity: Measurement, personality correlates and cultural boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 1, 141-156.
- Czarnota-Bojarska, J. (1997). Obserwacyjna samokontrola a funkcjonowanie w grupie. *Psychologia Wychowawcza*, 40, 2, 157-168.
- Danheiser, P. R., Graziano, W. G. (1982). Self-monitoring and cooperation as a self-presentation strategy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 3, 497-505.
- David, B., Turner, J. C. (1996). Studies in self-categorization and minority conversion: Is being a member of the out-group an advantage? *British Journal of Social Psychology*, 35, 179-199.
- Dixon, T. M., Baumeister, R. F. (1991). Escaping the self: Moderating effect of self-complexity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 363-368.
- Haslam, S. A., Oakes, P. J., McGarty, C., Turner, J. C., Reynolds, K. J., Eggins, R. A. (1996). Stereotyping and social influence: The mediation of stereotype applicability and sharedness by the views of in-group and out-group members. *British Journal of Social Psychology*, 35, 369-397.
- Hogg, M. A. (1992). *The social psychology of group cohesiveness: From attraction to social identity*. London: Harvester-Wheatsheaf.
- Hogg, M. A., Hains, S. C. (1996). Intergroup relations and group solidarity: Effects of group identification and social beliefs on depersonalized attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 2, 295-309.
- Hogg, M. A., Hardie, E. A. (1991). Social attraction, personal attraction and self-categorization: A field study. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 2, 175-180.
- Hogg, M. A., Hardie, E. A. (1992). Prototypicality, conformity and depersonalized attraction: A self-categorization analysis of group cohesiveness. *British Journal of Social Psychology*, 31, 41-56.
- Hogg, M. A., Turner, J. C. (1985). Interpersonal attraction, social identification and psychological group formation. *European Journal of Social Psychology*, 15, 51-66.
- Lennox, R. D., Wolfe, R. N. (1984). Revision of the Self-Monitoring Scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 6, 1349-1364.
- Linville, P. W. (1985). Self-complexity and affective extremity: Don't put all eggs in one cognitive basket. *Social Cognition*, 3, 94-120.
- Linville, P. W. (1987). Self-complexity as cognitive buffer against stress-related illness and depression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 663-676.
- Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 2, 63-78.
- Markus, H. (1980). The self in thought and memory. W: D. M. Wegner, R. R. Allacher (red.), *The self in social psychology* (s. 102-130). New York: Oxford University Press.
- Markus, H., Crane, M., Bernstein, S., Siladi, M. (1982). Self-schemas and gender. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 1, 38-50.
- Markus, H., Smith, J. (1981). The influence of self-schemata on the perception of others. W: N. Cantor, J. Kihlstrom (red.), *Personality, cognition and social interaction* (s. 233-262). Hillsdale: Erlbaum.
- Nowack, W. (1994). Self-monitoring and social skills. *European Review of Applied Psychology*, 44, 4, 299-304.
- Platow, M. J., Harley, K., Hunter, J. A., Hanning, P., Shave, R., O'Connell, A. (1997). Interpreting in-group-favoring allocations in the minimal group paradigm. *British Journal of Social Psychology*, 36, 107-117.
- Shaffer, D. R., Smith, J. E., Tomarelli, M. (1982). Self-monitoring as a determinant of self-disclosure reciprocity during the acquaintance process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 1, 163-175.
- Smith, E. R., Cohen, L. H. (1993). Self-complexity and reaction to a relationship breakup. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 12, 4, 367-384.

JOANNA CZARNOTA-BOJARSKA

- Snyder, M. (1974). The self-monitoring of expressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 30, 4, 526-537.
- Snyder, M., Cantor, N. (1980). Thinking about ourselves and others: Self-monitoring and social knowledge. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 2, 222-234.
- Snyder, M., Gangestad, S. (1982). Choosing social situations: Two investigations of self-monitoring processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 1, 123-135.
- Snyder, M., Gangestad, S. (1986). On the nature of self-monitoring: Matters of assessment, matters of validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1, 125-139.
- Snyder, M., Gangestad, S., Simpson, J. A. (1983). Choosing friends as activity partners: A role of self-monitoring. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 5, 1061-1072.
- Turner, J. C. (1978). Social categorization and social discrimination in the minimal group paradigm. W: H. Tajfel (red.), *Differentiation between social groups* (s. 235-250). London: Academic Press.
- Turner, J. C., Oakes, P. J., Haslam, S. A., McGarty, C. (1994). Self and collective: Cognition and social context. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 5, 454-463.
- Turner, J. C., Sachdev, I., Hogg, M. A. (1983). Social categorization, interpersonal attraction and group formation. *British Journal of Social Psychology*, 22, 227-239.
- Wieczorkowska, G. (1984). *Mechanizmy przetwarzania informacji społecznych*. Warszawa: Wydział Psychologii UW (mps pracy doktorskiej).
- Wieczorkowska, G. (1990). Perceived variability of an object and its representation models of cognitive structures. *Polish Psychological Bulletin*, 21, 2, 105-115.
- Wojciszke, B. (1983). Konsekwencje treściowego zróżnicowania struktury JA – koncepcja Marka Snydera i jej implikacje teoretyczne. *Przegląd Psychologiczny*, 26, 1, 71-91.
- Wojciszke, B. (1984). Skala pragmatyzmu – treść i charakterystyka psychometryczna. *Przegląd Psychologiczny*, 27, 3, 725-743.